

/// Cserényi-Zsitnyányi Ildikó

=== Szovjet megszállás szovjet szemszögből =

**Baráth Magdolna: A szovjet elhárítás hálójában.
A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ismeretlen dokumentumai**

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó,
Budapest–Pécs, 2024. 408 oldal

Baráth Magdolna könyvéről már e rövid ajánló legelején bátran kijelenthető, hogy ezt a kötetet csak ő írhatta meg. Hosszú évek óta kutatja magyar és külföldi levéltárakban az 1945 és 1990 közötti időszak politikai viszonyait, kiemelten – egyéb területek mellett – a magyar–szovjet kapcsolatokra, az állambiztonság szervezetére és működésére vonatkozó dokumentumokat. A kilencvenes évek közepe óta tanulmányozza és szisztematikusan gyűjti oroszországi levéltárakban az 1945 utáni magyar történelem feltárásához, sőt árnyalásához elengedhetetlen orosz nyelvű forrásokat, amelyek máshonnan meg nem ismerhető információkat tartalmaznak. Az így összegyűjtött dokumentumokat kötetbe rendezve folyamatosan publikálta/publikálja, ami a tudományos

eredmények közreadásán túl egy megkerülhetetlen mankó azoknak a történészeknek, akik nem értenek és olvasnak oroszul.

A tárgyalt könyv is ezeknek a forráskiadványoknak egy újabb darabja, de – ahogy a cím is utal rá – sokkal több annál. A szerző–közreadó a bevezetőben fogalmazza meg, hogy olyan dokumentumokat akart kötetbe rendezni, amelyek „*egyrészt szovjet szemszögből mutatják be a magyar lakosság és a szovjet hadsereg katonái közötti viszonyt,*

másrészt az olvasó képet kap a SZEB – a hazai történettudományban alig ismert – Felügyeleti (Inspekciós) osztályának tevékenységéről, szerepéről a magyar belpolitika befolyásolásában, mindenekelőtt a politikai indíttatású letartóztatásokban.” (44.)

A tartalmuk alapján így két csoportra osztott forrásokat egy alapos, olvasmányos és érthető bevezető előzi meg. A szerző maga is utal arra – részletesen felsorolva a témához kötődő, már megjelent fontosabb forrásközléseket és szakirodalmakat –, hogy a második világháború utolsó szakaszának és az azt követő zűrzavaros hónapoknak a történéseit ugyan már számos aspektusból vizsgálta a hazai történettudomány, mégsem ismerünk még minden részletet. A rendszerváltozás előtt nyilván nem eshetett szó a megszálló szovjet hadsereg által elkövetett erőszakos cselekményekről, mint ahogy arról sem, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte és működése lényeges pontokon korlátozta Magyarország szuverenitását, sőt számos esetben hatáskörét túllépve avatkozott be az ország belügyeibe.

A Magyarországgal 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére az egyezményt aláíró Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselőiből Szövetséges Ellenőrző Bizottság alakult, és mivel Magyarország – nagy része már ekkor – szovjet katonai megszállás alatt állt, a szövetségesek megállapodása alapján az Ellenőrző Bizottság szervezetében a szovjet dominancia érvényesült. Ez Magyarországra nézve annyit jelentett, hogy bár megalakult az Ideiglenes Kormány és Nemzetgyűlés, valójában a SZEB országos felügyeleti szerv lett ellenőrző szolgálattal, hírszerző és igazgatási apparátussal, kiépítette központi, kerületi, vármegyei, városi szerveit, illetve kirendeltségekkel rendelkezett jelentős vállalatoknál is.

A szovjet delegációt 1945 márciusában száz főre tervezték, tényleges létszáma azonban végül elérte a 700-800-at. A SZEB szovjet tagjai nemcsak Budapesten voltak megtalálhatóak, hanem a vármegyéik élén és a nagyobb városokban, továbbá minden nagyobb gyárnál, vállalatnál és üzemnél, valamint a vasútnál és a dunai kikötőkben is.

A szovjet katonai szervek megjelenésével egy szisztematikus, túlnyomórészt embertelen számonkérés és politikai terror kezdődött el Magyarországon, ami a második világháború utáni magyar történelem egy újabb korszakának nyitányát is jelentette: a szovjet érdekszférában töltött közel fél évszázados időszakét, amely gyökeresen ellentétes volt a magyar történelem, gazdasági és kulturális hagyományaival.

A 2015-ben megjelent *„Törvényes” megszállás – Szovjet csapatok Magyarországon* című könyv anyagának összeállításában kétéves összehangolt kutatómunka van, melyben az összes megyei levéltár részt vett.¹ Forráskiadványban közölt dokumentumok beszámolnak a Vörös Hadsereg és a magyar lakosság találkozásáról, a tömeges erőszakról, a háború utáni évek deportálásairól, az elhurcoltakról.

1 = L. Balogh, 2015.

A Baráth Magdolna forráskötetének első részében bemutatott dokumentumok is a magyar lakosság és a szovjet hadsereg viszonyáról tudósítanak, azonban szovjet szemszögből, szovjet levéltári források közreadásával.

A háborúk természetéből adódóan voltak olyan esetek, amelyek így vagy úgy, de a hadiesemények tragikus történéseihez kapcsolódtak. Számos erőszakos cselekmény azonban nem hozható összefüggésbe a háborús körülményekkel, s bár magyarázatokat sokszor találhatunk, okot azonban nem mindig. A megszálló katonák által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények a garázdaság és a lakossággal szemben elkövetett erőszak, nem egy esetben gyilkosság volt. Tény, hogy a legsúlyosabb a szovjet katonák által Magyarországon 1944–1945-ben elkövetett tömeges nemi erőszak volt. Ezek az esetek csak az 1990 előtti ideológiai kötöttségek megszűnésével, a diktatúra által megkövetelt kényszerű hallgatás enyhülésével kerülhettek nyilvánosan felszínre, idővel. Számtalan megrázó emberi tragédiáról olvashatunk ezzel kapcsolatban. Az egyik első ilyen személyes vallomás az 1989-ben íródott *Asszony a fronton* című regény volt, ahol Polcz Alaine nemcsak a vele megtörtént borzalmakat mondja ki nyíltan, hanem pszichológusi végzettségének és az eltelt évtizedek feldolgozási munkájának köszönhetően a miértekre is választ próbál adni, igaz, sokszor csak a kérdések megfogalmazásával.² A tömeges nemi erőszak témája a rendszerváltozást követő években még nagyrészt feldolgozatlan maradt. A sok esetben máig titkolt, elhallgatott erőszaktevések feltárásában Pető Andrea végzett módszeres kutatásokat.³

A kötetben most arról is megtudhatunk részleteket, hogy a szovjet vezetés mit tett vagy (inkább) nem tett ezek megfékezésére. Alekszandr Mihajlovics Beljanov vezérőrnagy, a SZEB Adminisztratív Osztályának vezetője 1945. szeptember 4-én – vagyis hónapokkal a háború befejezését követően! – jelentett több olyan esetet, amikor szovjet katonák erőszakot követtek el fiatal lányok, asszonyok ellen számos vármegyében, így többek között Heves-, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Csongrád vármegyékben. Kiderül a jelentésből, hogy a konkrét, megnevezett esetek száma csekély, felelősségre vonás pedig nem történt. Beljanov „semmivel nem igazolható szégyenletes tettek”-nek nevezte az eseteket, és szükségesnek tartotta, hogy fegyvelmező intézkedéseket foganatosítsanak „azokkal a parancsnokokkal szemben, akiknek az alakulataiban továbbra is előfordul a féktelen viselkedés, a fosztogatás, a helyi lakossággal szembeni erőszak és gyilkosság” (I. 13.). Sőt utalt arra, hogy azoknál az alakulatoknál, ahol a katonák fosztogatnak és erőszakoskodnak, „célszerű lenne nyilvános pereket lefolytatni, és a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőit a felsorakoztatott katonák előtt agyonlőni” (I. 13.). A vezérőrnagy erkölcsi aggályain túl nyilván a szovjet vezetés számára is egyre kínosabbá vált, hogy hónapokkal a háború befejezése után is tömegesek voltak a magyar lakossággal szembeni erőszakos cselekmények.

2 = = Polcz, 2002.

3 = = Pető, 2018.

A SZEK elnökének, Vorosilov marsallnak jelentett ügyekben, amelyekben szovjet katonák voltak az erőszaktevők, a marsall vizsgálatot rendelt el, de a helyzet lényegében nem változott.

A tömeges nemi erőszakhoz kapcsolódóan számos olyan jelentés is olvasható a könyvben, amikor önvédelemből vagy a családtagok védelmében magyarok gyilkoltak meg erőszakoskodó szovjet katonákat. A SZEK Adminisztratív Osztálya ezek egy részében elismeri a Vörös Hadsereg kötelékében szolgáló katonák felelősségét, de ennek ellenére a magyar elkövetőket állították bíróság elé önbíráskodásért, terrorcselekmény vádjával, és ítélték halálra vagy küldték a Gulág munkatáborába. A forráskötetben olyan szovjet jelentések is helyet kaptak, amelyek szintén szovjet katonák elleni, pontos indíték nélküli gyilkosságokról számolnak be. A szerző utal arra, hogy a Vörös Hadsereg katonái ellen elkövetett gyilkosságok esetében hiányoznak a kontrolldokumentumok – a frontátvonulás idején ugyanis kevés lehetőség nyílt az írásos adatfelvételtre, később pedig nem lehetett ezekről beszélni –, csak a szovjet források írnak ezekről, így az események pontos rekonstruálása nem lehetséges. Csak közvetett magyar források vannak az akkor már hivatalban lévő újjáépítési miniszter, később miniszterelnök, Nagy Ferenc szülőfalujában történt kettős gyilkosságról is. A Baranya vármegyei Bissén még 1944 decemberében gyilkoltak meg két, az egységétől lemaradt szovjet katonát, de a vizsgálat – vélhetően bejelentésre – csak 1945 augusztusában indult meg. Az ügygel kapcsolatban nem csak Vorosilov marsall (I. 16/a.) és Beljanov vezérőrnagy jelentését olvashatjuk (I. 16/c.), hanem összevethetjük azokat Nagy Ferenc információival is, amelyről a SZEK elnökét tájékoztatja (I. 16/b.). A szovjet és a magyar beszámoló között lényeges eltérések vannak, de előbbinek ellentmondanak a falu lakosainak tanúvallomásai is, akiket a pécsi szovjet helyőrség katonai ügyészségén hallgattak ki, tolmács segítségével (I. 16/d–i.). A szerző szerint a gyilkosságok mozgatórugója a szovjet katonák elleni gyűlöletben keresendő, amit több esettel is alátámaszt.

A Vörös Hadsereg erőszakos viselkedését 1944/1945 fordulóján már a Magyar Kommunista Párt is aggályosnak tartotta – melyre vonatkozóan a szerző több levelet és jelentést is idéz a bevezetőben (27.) –, de a helyzet a háború befejezését követően még kritikusabbá, sőt vállalhatatlanná vált, hiszen jócskán aláásták a szovjetek által támogatott kommunista párt népszerűségét és hatalmi ambícióit is. A Győr-Moson-Sopron vármegyei Pusztasomorján (ma Jánosomorja) szintén szovjet katonák és a helyi lakosok kerültek összetűzésbe, melynek okozói még Beljanov vezérőrnagy jelentése szerint is a saját embereik voltak (I. 23/a.). Ennek ellenére a Katonai Törvényszék két pusztasomorjai lakost is halálra ítélt. A falu pártszerveinek vezetői felülvizsgálati kérelemmel fordultak az MKP Központi Bizottságához (I. 23/c.), amelynek okán maga Rákosi Mátyás kért kegyelmet a SZEK-től a két halálra ítélt fiatalemberre (I. 23/b.). Mivel az ilyen és az ehhez hasonló esetek a szovjet vezetés számára – akik nyilván hosszabb távban gondolkoztak Magyarország tekintetében – is egyre kínosabbá váltak, Sztálin utasítására 1946. januári dátummal összeállítottak egy beszá-

molót, „A Vörös Hadsereg magyarországi tartózkodásának céljairól” címmel. Ennek az eddig még nem közölt brosrának a kivonata a bevezetőben kapott helyet, bár – noha a szerző hangsúlyozza, hogy pontos okát és célját nem ismerjük a füzet születésének, viszont feltételezhető, hogy a szovjet katonák által elkövetett atrocitások ellensúlyozását szolgálta – teljes közreadása indokolt lehetett volna a források között is. Készítői számba vették, hogy a Vörös Hadsereg, illetve a szovjet kormány milyen segítséget nyújtott a magyar lakosságnak. Az írás kitért arra, hogy „fasiszta és más reakciós elemek... felfűjják a fosztogatások és a Vörös Hadsereg egyenruhájában elkövetett más bűncselekmények egyes eseteit”, amelyeket – ráadásul – nem minden esetben szovjet katonák követtek el, hanem szovjet egyenruhába öltözött magyarok, románok és szlovákok „bandái”, akiket a „reakciók utasítására” szerveznek (34.). És ezzel új „szintre” emelkedett a megszálló szovjet csapatok és a lakosság viszonya – és természetesen a szovjet támogatással kiépülő kommunista diktatúra –, mert onnantól kezdve, hogy 1944 őszén a Vörös Hadsereg magyar területre lépett, megkezdődtek a politikai és katonai tisztogatások és a fasisztának bélyegzett szervezetek, csoportok, egyesületek tagjai elleni letartóztatások. Először lassan, talán a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, vagyis a győztes nyugati hatalmak akkor még meglévő befolyása miatt, majd 1948-tól tömegesen.

Mielőtt rátérnénk a forráskiadvány második részére, fontos megemlíteni, hogy még az 1950-es évek koncepciók pereinek is egyik gyakori vádpontja volt a szovjet katonák meggyilkolásának büntette. Ez alapulhatott természetesen valós tényeken is, hiszen a kötetben is számos olyan dokumentum van, amelyekben arról olvasunk, hogy a lakosság jogosan maga védte meg az erőszakoskodó katonáktól a hozzátartozóit, a tulajdonát, a falu közösségét, de később a történeteket önkényes logikával összefűző hatalom ezeket mégis büntethetővé tette. Az egyik talán legismertebb ilyen eset a pálosszentkúti rendház 1951. március 20-án letartóztatott főnöke, Vezér Ferenc elleni eljárás volt.⁴ Az ÁVH forгатókönyve szerint Vezér 1944-ben szovjet katonák meggyilkolásában működött közre, így a „bizonyítás” elsősorban erre irányult. Valóban történtek gyilkosságok a Pálosszentkút környéki tanyavilágban 1944 és 1945 folyamán, de ezekhez Vezér Ferencnek semmi köze nem volt. A Kiskunfélegyházi Szovjet Katonai Parancsnokság által lefolytatott nyomozás összesen három meggyilkolt szovjet katonát derített fel, akiket többnyire erőszakosságok, fosztogatás miatt öltek meg tanyasi parasztemberek. Ma már azt is tudjuk, hogy Vezér Ferenc a szovjet katonák elől bújtatta a falu női lakosságát a templomban és a rend épületeiben, és egy ilyen razzia alkalmával Soltvadkerten egy szovjet katona erőszakoskodni akart a bújtatott nőkkel, Vezér szembeszállt vele, a katona az elsült fegyverével pedig önmagát sebesítette meg végzetesen. A vizsgálatot lefolytató Komlós János először 30 szovjet katona halálát akarta Vezér Ferencsel összefüggésbe hozni, amelyet végül egy külön perben „bizonyított” az ÁVH: szovjet katonák elleni gyilkosságban

4 = = Cserényi-Zsitnyányi, 2019: 23–47.

való bűnrészesség okán Tóth Illés és társai perében összesen 22 személy ellen emeltek vádat, akik közül öt személyt kivégeztek. Komlós az utolsó pillanatig elhitette Vezér Ferencsel, hogy ő is egy nagyobb ügy részeként lesz elítélve, így csak a tárgyaláson szembesült azzal, hogy ő az egyetlen, akit emberöléssel vádolnak. A Budapesti Megyei Bíróság az 1951. június 28-án kelt ítéletében Vezér Ferencet bűnösnek találta – többek között – egy rendbeli gyilkosság büntetében, mint tettest, valamint mint felbujtót többrendbeli gyilkosság büntetében, ezért halálra ítélte. A másodfokon is jóváhagyott ítéletet 1951. augusztus 1-jén (más források szerint 3-án) hajtották végre, és az áldozatot „Vanay Frigyes” álnéven temették el a Rákoskeresztúri Köztemető 298-as parcellájában.

Baráth Magdolna könyvének második része a SZEB Felügyeleti – valójában titkosszolgálati – Osztályának iratain keresztül mutatja be, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt területek hogyan váltak már a kezdetektől fogva szovjet befolyás és gyakorlatilag mindenre kiterjedő ellenőrzés alá. A szovjet hadsereg nyomában működő kémelhárítás, a SZMERS (Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov), azaz Különleges Módszerű Kémelhárítás – időnként allegorikusan Szmerty Spionam! (Halál a kémekre!) – volt a szovjet megtorláspolitikai legfontosabb eszköze, amelynek működéséről egyelőre viszonylag keveset tudunk. A Sztálin utasítására létrehozott szervezet 1941. február 8-án alakult meg az NKVD egyik szerveként, majd júliustól annak egyik igazgatósága lett, feladata a Vörös Hadsereg soraiban folyó kémelhárítás becsatornázása volt. 1943. április 13-án a SZMERS-et az Államvédelmi Bizottságnak és a Hadiflotta Népbiztosságának rendelték alá, de a kinevezett vezetője, Viktor Szemjonovics Abakumov egyedül Sztálinnak volt köteles beszámolni. Eredetileg a szovjet haderőben megbúvó, elsősorban német kémek leleplezésére szolgált, majd 1944-től a SZMERS foglalkozott a rendszer ellenségeinek titulált és a Szovjetunió által háborús bűnökkel vádolt személyek hollétének felderítésével és elhurcolásával a megszállt területeken. A szervezetet 1946. május 4-én szüntették meg, szerepkörét az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) egyik alosztálya vette át, Abakumov pedig először állambiztonsági miniszter-helyettes, majd miniszter lett. (Abakumov pár évvel később szintén „áldozata” lett a sztálini belső leszámolásnak: 1951. július 12-én államellenes tevékenység és az „MGB-cionista összeesküvésben” való részvétel vádjával letartóztatták. Sztálin halála után ügyét újratárgyalták, ám 1954. december 19-én halálra ítélték és agyonlőtték.)

Az NKVD-vel szorosan együttműködő SZMERS nyomozó tisztjei sok ezer magyart tartóztattak le és végeztek ki szovjetellenesség vagy háborús bűntett vádjával, illetve tízezreket hurcoltak el szovjet hadifogoly- és munkatáborokba. A szovjet katonai kémelhárítás már 1944 decemberében megkezdte a „vadászatot” a megszállt magyar főváros bal parti részein az „ellenséges személyekre”, és a bevezetőben Baráth szovjet forrásokra hivatkozva támasztja alá, hogy ehhez már rendelkezniük kellett korábban gyűjtött adatokkal, névsorokkal (36.). Több mint valószínűnek tartja, hogy a szovjet hírszerzés már a második világháború kitörését megelőzően

gyűjtötte a magyar politikai élet vezetőinek, továbbá a Budapesten működő követ-ségek munkatársainak az adatait. Így kezdhették meg 1945. január végétől – amikor még folytak a harcok a budai vár környékén – a Svábhegyen hátrahagyott vil-lákban berendezkedve az itthon maradt vezető politikusok, a katonai felső vezetés tagjai, valamint a titkosszolgálati múlttal rendelkező személyek és a fontosabb köz-szereplők szisztematikus felkutatását, kihallgatását, elhurcolását (37–38.). Lényegé-ben azokat, akikről úgy gondolták, hogy további tevékenységük, illetve jelenlétük akadályozhatja a szovjet rendszer magyarországi kiépülését. Így került szovjet kézre többek között 1944 decemberében gróf Bethlen István miniszterelnök, aki egy ide-ig házi őrizetben volt, majd 1945 áprilisában a Szovjetunióba hurcolták, és egy moszkvai börtön korházában halt meg 1946 őszén. 1945. január végén vették őri-zetbe Werth Henrik vezérezredest (egykori vezérkari főnököt), akit szintén elhur-coltak, majd 1952-ben halt meg a Szovjetunióban. Kádár Gyula vezérkari ezredest, a kémelhárítás és hírszerzés vezetőjét azután tartóztatták le, hogy visszatért Magyar-országra a német koncentrációs táborból, majd 15 év javító-nevelő munkára ítélte a szovjet hadbíróság.

Két napot „töltött” a Svábhegyen akkoriban Vladár Gábor akadémikus is, a Lakatos-kormány igazságügyi minisztere, akinek 1997-ben megjelent visszaemlé-kezésére hivatkozva utal arra a szerző, hogy a letartóztatott, kihallgatott személyek közül a SZEK kémelhárító tisztjei igyekeztek minél többet beszervezni, toborozni (42.). Ez egyrészt történhetett zsarolással, hiszen már ekkor több család érintett volt az elhurcoltatásokban, így a hadifogságban lévő hozzátartozó felkutatásának és el-engedésének ígérete sokakat megtévesztett, de ilyen „kulcs” volt az is, hogy a Nyilas-keresztes Párt egykori tagjainak elfelejtik a múltját bizalmas jelentésekért cserébe. Így, a „reakciós körökben folytatott ügynöki munkának köszönhetően” kutatták fel az 1945 augusztusában alakult Magyar Front tagjait is.

A szovjet támogatással megalakult, kommunista irányítás alatt álló politikai rendőrség folyamatosan együttműködött a SZEK Felügyeleti Osztályával a hábo-rús bűnösök felkutatásában és letartóztatásában, később pedig az egyéb koncepciós perekben is. Bár minden esetben ügyeltek arra, hogy a nyomozások, a vizsgálatok lezárása látszólag a magyar politikai rendőrség kezében legyen – elhárítva a szovjet beavatkozás gyanúját –, ma már tudjuk, hogy a SZEK, hatáskörét és a fegyverszüneti egyezményben rögzített együttműködés bizonyos eseteit (ti. ha a bűntettek a Vörös Hadsereg vagy a szovjet hatóságok ellen irányulnak) jelentősen túllépve avatkozott bele a hazai rendőri és igazságügyi szervek munkájába is. Baráth Magdolna több jelentést és kihallgatási jegyzőkönyvet közöl a Magyar Front ügyében lefolytatott vizsgálat kapcsán, amelyet a SZEK Felügyeleti Osztályának munkatársai kezdtek meg. Ahogy Bjelkin 1945. október 8-i jelentésében olvashatjuk, 1945 szeptemberé-ben a „politikai rendőrség erői irányításunkkal és ügynökeink részvételével rendőri műveletet hajtottak végre”, vagyis 27 főt letartóztattak (II. 22/b.). A korszak egyik legkirívóbb törvénysértő perében zömmel egyetemista fiatalokat vettek őrizetbe

szovjet katonák elleni merénylet ürügyén. A nyilvánvalóan kényszer hatására tett tanúvallomásokat kicsikaró szovjet tiszték munkáját szovjet tolmácsok segítették, nincs tudomásunk arról, hogy a magyar hatóságok is részt vettek ezeken. A forrásokból nyilvánvalóvá válik, hogy a közelgő parlamenti választásokra készülve, ti. elősegítve a magyar kommunista párt jó szereplését, minél több kompromittáló adatot gyűjtöttek a Kiszgadzapárt jobboldalinak bélyegzett tagjairól (II. 22/h.). A szerző 12 szovjet forrást közöl (II. 22/a–l.) az üggyel kapcsolatban, amelyek – természetesen – hiányoznak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött, Bilkey Papp Zoltán nevével jelzett 29 dossziéból. Az egykori orvostanhallgató személye a mai napig megosztja a történészszakmát – és a tárgyalt munka is csak a szovjet kémelhárítás szerepének bemutatásáig terjed az üggyel kapcsolatban –, de kivégzése valójában példátlan justizmord. Az időközben a magyar hatóságoknak átadott Bilkey Papp Zoltánt a dr. Kádár Mihály és társai elleni perben a Budapesti Népbíróság 1946. május 18-án halálra ítélte, amelyet a NOT 1947. május 19-én helybenhagyott. A köztársasági elnök 1947. október 23-án kegyelemből, életfogytig tartó kényszerszermunkára változtatta az ítéletet, azonban a kommunista hatalomátvételt követően Molnár Erik igazságügy-miniszter a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé terjesztette az ügyet, amely a kegyelmet figyelmen kívül hagyva, megengedte a halálos ítélet végrehajtását. Bilkeyt 1951. március 21-én végezték ki.

Baráth egy olyan jelentést is közread a kötetben, amelyben Bjelkin altábornagy számol be a „VKF 2. osztálya” munkatársainak felkutatásáról és letartóztatásáról. A bevezetőben annyit fűz a forráshoz, hogy a szovjet kémelhárítás Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. (hírszerző és kémelhárító) osztály, később az Államvédelmi Központ vezetőjének feljegyzéseiből részletes képet kapott a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezeti felépítéséről és személyi állományáról, ami a testület számos tagjának letartóztatásához vezetett. Ujszászy 1945. februárban került szovjet fogságba, 1945 tavaszán a Szovjetunióba hurcolták, ahol 1948 augusztusáig a krasznagorszki gyűjtőtáborban, illetve a moszkvai Butirka börtönben tartották fogva. Ez alatt felhasználták ismereteit, de ki kell hangsúlyozni – és ezt a 2007-ben kiadott feljegyzéseit kísérő tanulmányok is kiemelik –, hogy ezek a feljegyzések milyen körülmények között és kinek, kiknek készültek.⁵ Nyilvánvaló, hogy Ujszászy nem fejből írta meg a több száz oldalas „irányított memoárját”, hanem kapott hozzá korabeli eredeti dokumentumokat vagy a szovjet állambiztonsági szervektől, vagy később, amikor 1948-ban átadták a magyar hatóságoknak, a politikai rendőrségtől, esetleg magától Péter Gábortól. A Bjelkin 1945. november 9-i feljegyzésében foglaltak nem feltétlenül Ujszászy Istvánnak róhatók fel, hiszen csak ebben az egy jelentésben már azt olvashatjuk, hogy a 38 elfogott egykori hivatásos munkatársból 12 főt beszerveztek és „szabadlábba helyeztek azonosító személyként történő felhasználás céljából”, sőt a letartóztatottak kihallgatása során további 160 hivatásos munkatársat

5 = = Haraszti, 2007.

sikerült felfedni (II. 25.). Bár a kötetbe ez az egy jelentés került, nyilván még számos hasonló fekszik az orosz levéltárakban, akár Ujszászy személyével kapcsolatban is.

A kötetből is kitűnik, hogy a szovjet titkosszolgálat a lehető legtágabb körben igyekezett információs hálózatot kiépíteni s ezek alapján letartóztatásokat végrehajtani. Egy-egy település megszállását követően azonnal munkához láttak, és megkezdték azoknak a politikusoknak, katonáknak és közéleti személyeknek az azonosítását, akiket a Szovjetunió ellenségeinek tartottak, vagy akik részt vettek a Vörös Hadsereg elleni harcokban. Az így elfogottak talán legnagyobb csoportját a leventemozgalmak azon tagjai alkották, akik különböző magyarországi kisegítő és ifjúsági alakulatokban szolgáltak. A rosszul felszerelt vagy gyakran fegyvertelen fiatalokat a szovjet kémelhárítás ugyanis potenciális ellenségnek tekintette – amit az is erősített, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-án rendeletében fasiszta politikai szervezetnek nyilvánította az Egyesületet –, és 1945 tavaszán szabályos hajtóvadást indított a letartóztatásukra (II. 6.). Az adataikat tartalmazó névsorokat az egyes állomáshelyeken találták meg, és településről településre haladva tartóztatták le őket. Hazaárulással, kémkedéssel, kitalált diverziós és terrorcselekményekkel megvádolt fiatalokat állítottak sok esetben szovjet katonai törvényszék elé, a vádiratot a SZEB Felügyeleti Osztálya hagyta jóvá (II. 23/c.).

Ahogy arra Baráth Magdolna is utal, az eddigi ismereteink mellett további részletes kutatás szükséges ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk arról, hogy a szovjet elhárítás mennyi embert tartóztatott le és a Szovjet Katonai Törvényszék hány embert ítélt el a széles körben alkalmazott 58. § (ti. a szovjet büntető törvénykönyv „ellenforradalmi” bűncselekményeket büntetni rendelő 1927. évi 58. §-a) alapján (44.). Számos esetről tudunk már, és még számtalan ítélet kerülhet elő, de végleges névsor talán soha nem lesz a kezünkben.

Bank Barbara írt alapos tanulmányt a Páter Kiss Szaléz és társai ellen indított koncepciós büntető eljárásról, amely a Kiszgazdapárt felszámolása az egyház elleni támadás sajátos összefonódásának tekinthető.⁶ A nyomozást és a vizsgálatot a HM Katonapolitikai Osztálya (Katpol), valamint a politikai rendőrség folytatta le, akik átadták a letartóztatottak aktáját a népügyészségnek, amelyek végül mégis a SZEB vizsgálótisztjeihez kerültek. Az így átadott 19 személyt az 1946. szeptember 10. és 14. között megtartott tárgyaláson a Conti (ma Tolnai Lajos) utcában székelő Szovjet Központi Hadseregcsoport Katonai Bírósága ítélte halálra és 7–25 évi kényszermunkára a már említett 58. § különböző bekezdései alapján. A halálra ítélt Páter Kiss Szalézt, Kizmann Ottót, Bodnár Lászlót és ifj. Kiss Sándort októberben szovjet katonai egyenruhába öltöztetve szállították a szovjet kézben lévő sopronkőhidai börtönbe, ahol végrehajtották rajtuk a halálos ítéletet.

A SZMERS 1946-os beolvasásával vagy a SZEB 1947. évi megszűnésével azonban nem enyhült a totális szovjet befolyás Magyarországon, hiszen a szovjet Állam-

6 = = Bank, 2021: 189–204.

védelmi Minisztérium képviselői továbbra is kézi vezérléssel irányították a magyar rendvédelmi és igazságügyi szerveket. (Gondoljunk csak Szűcs Ernő ügyére, akinek félreállítása az ÁVH-n belül is szovjet döntés nyomán született.)

A Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályának (BM-ÁVO), majd időközben BM Államvédelmi Hatósága és a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnöksége (Katpol) együttműködésének talán egyik legnagyobb „sikere” volt az az 1948 és 1950 között lezajlott persorozat, melyben a Magyar Harcosok Bajtársi Községe (МНБК) szervezettel kapcsolatban álló, hazai ellenállási szervezkedés tagjait vonták felelősségre. A hazai igazságügyi szervek két perben, Dósa Attila és társai, valamint Zách Sándor és társai perében 54 személyt ítélték el, 16 főt pedig átadtak a badeni Szovjet Katonai Törvényszéknek, amely 25 év kényszermunkával sújtotta a vádlottakat.

1957 júliusában a BM II/II. (kémelhárítás) osztálya – nyilvántartás céljából – olyan személyekre vonatkozó iratokat kapott a Legfőbb Ügyészségtől, akiket a Szovjet Katonai Törvényszék ítélt el 1946 és 1948/49 között, majd 1954-ben átadott a magyar hatóságoknak. Egy erről készült kimutatás szerint összesen 227 ilyen személyről tudunk, tehát csak a fent említett időszakban, s csak azokról, akiket ekkor ténylegesen átadtak a magyar szerveknek!

Összességében bátran elmondhatjuk Baráth Magdolna könyvéről, hogy nemcsak a történészek számára, hanem a téma iránt érdeklődő laikusoknak is izgalmas olvasmány. A bevezető tanulmány jól reflektál a közölt forrásokra, amelyek válogatásánál feltételezhetően csak a dokumentumok hiánya szabhatott határt. Ez inkább a kötet második részére jellemző, hiszen a bevezető tanulmányban sok szó esik a politikai rendőrségről vagy a 2. vkf. (hírszerző és kémelhárító) osztályról, forrás viszont nem vagy kevés került a kötetbe. Bár nem derül ki, de majdhogynem biztosra vehető, hogy az 1945. januárjában, szintén szovjet támogatással megalakuló magyar politikai rendőrségre vonatkozóan is vannak még szovjet források. A könyv alcíme (*A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ismeretlen dokumentumai 1945-ből*) utal arra, hogy ebben a kötetben csak egy rövid, de annál mozgalmasabb időszakról kapunk újabb adalékokat, de ahogy a szerző is utal rá, szükségesek a további kutatások. Baráth Magdolna munkásságát ismerve biztosak lehetünk abban, hogy nemcsak újabb források kerülnek elő a szovjet kémelhárítás Magyarországra vonatkozó dokumentumaiból, hanem további kötetekre is számíthatunk az 1946-os vagy az azt követő évekből.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Bank, 2019

Bank Barbara: Az ellenségkép új szintre emelése, avagy a Kiss Szaléz-ügy – Gondolatok. In *Gupvi, Gulág. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban, 1944/45 – 2019/20*. Szerkesztette: Bognár Zsolt – Muskovics Andrea Anna. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, Budapest. 189–204.

Cserényi-Zsitnyányi, 2019

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Komlós János államvédelmi fellépésének színterei. *Arc és Álarc*, 1. sz. 23–47.

Haraszi, 2007

Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. Osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: Haraszi György. ÁBTL – Corvina Kiadó, Budapest.

L. Balogh, 2015

„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest.

Pető, 2018

Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Polcz, 2002

Polcz Alaine: *Asszony a fronton*. Pont Kiadó, Budapest.

Kulcsszavak

= = = = =

Magyar Kommunista Párt, recenzió, Szovjetunió

Budapest V. Kossuth Lajos tér 18. A felvétel az Egyesült Államok katonai missziójának székháza előtt az amerikai magyarok gyógyszerajándékának átadásakor készült. Arthur Sohoenfeld követ, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójának vezetője. Jobbra William S. Key altábornagy, az amerikai katonai misszió vezetője, 1945.

Fortepan / Chuckyeager tumblr

= Soviet Occupation, from a Soviet Perspective =

/// A BOOKREVIEW ON

Magdolna Baráth: *In the Web of Soviet Counterintelligence. Unknown Documents of the Allied Control Commission*

[Baráth Magdolna: *A szovjet elhárítás hálójában.*

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ismeretlen dokumentumai]

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó,
Budapest–Pécs, 2024. 408 p.

The Soviet-dominated Allied Control Commission, established to monitor the implementation of the armistice agreement signed with Hungary in Moscow on 20 January 1945, restricted the sovereignty of Hungary in several essential aspects, and in many cases overstepped its authority by interfering in the country's internal affairs. In her latest book, Magdolna Baráth reports from a Soviet perspective, using Soviet archival sources, on the acts of violence committed by the occupying Soviet army, the beginnings of political terror, and how the occupied territories came under Soviet influence and virtually total control.
